

6. VASKORSZAK

(i.e. 1000-től időszámításunk kezdetéig)

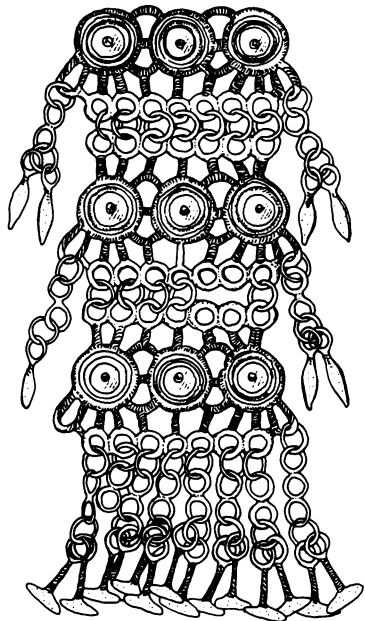
A vaskohászat felfedezése és első gyakorlati felhasználása Anatóliában történt az időszámításunk előtti XIII. század táján, abban az időben, amikor Közép-Európában még csak a késő bronzkor kezdődött. Innen két irányt követve terjedt el az új fém ismerete Európa felé. Az egyik a Fekete-tenger északi partvidékén át futott, a másik pedig a régen ismert és többször említett balkáni útvonal volt. Vajdaságba is az utóbbin jutottak el az első vasból készített tárgyak, amelyek a gomolavai ásatások során kerültek a napvilágra.

A bronzkor befejezése és a vaskor kezdete közé lehetetlen éles határvonalat húzni. Még talán azt is mondhatnánk, hogy éppen a korai vaskor idején következett be a közép-európai bronzipar kiteljesedése; ebből a periódusból származik a legtöbb és leggazdagabb raktárlelet, és ebből a korból ismerünk olyan szerszám- és fegyvertípusokat, amelyek csak a Kárpát-medencére jellemzőek. Hogy ezt a jelenséget megérthessük, egy kis elmélettel kell foglalkoznunk.

A hetvenes években ismerte meg az egész világ az energia-válság fogalmát. Biztosak lehetünk benne, hogy hamarosan elérkezik az az idő, amikor a nyersanyagválsággal is szembe kell néznünk. Történelmileg szemlélve a dolgot, a nyersanyagválság nem lesz egészen új jelenség.

Tudjuk, hogy bronzot réz és ón vagy antimon elegyítése útján lehet nyerni. A bronz tulajdonságait nézve mindig meg lehettek vele elégedve, és nem is lett volna soha szükség átállni a vásra, ha időnként, váratlan események folytán, el nem

apadtak volna a réz, vagy inkább a ritkábban előforduló ón és antimon forrásai. Az egyes törzsek vagy törzsszövetségek közötti leszámolások, nagyobb megmozdulások érezhetően megállították a különben jól működő árucseré-forgalmat, és – máris beköszöntött a válság. A vas nem igényel kiegészítő fémeket, és ami szintén döntő tényező, a vasérctelepek sokkal gyakoribbak a bronz alapanyagai lelőhelyeinél, a vassal tehát jobban ki lehet elégíteni a szélesebb igényeket. Eltekintve attól, hogy a vas karakterisztikumai sokkal kedvezőtlenebbek a bronzénál, meg hogy komplikáltabb

Kora vaskori öntömester remeke, egy számos darabból álló bronz mell-dísz. Jakovo, Zimony mellett

feladat vasat nyerni, mint rezet vagy ónt. Egyszóval bizonyos nyersanyagok hiánya kényszeríthette rá némely területek fémfeldolgozóit, hogy más fémhez nyúljanak.

A késő bronzkorra és a korai vaskorra is, mint minden kor-szak kezdetére, ismét a perturbációk a jellemzőek. A Tisza vonalán az i. e. X. század táján két világ találkozott: a nyugat felől terjeszkedő urnasíros temetők népe, amely az Alpok egész keleti felére kieterjedt, és a basarabi kultúra hordozói, akik Dobrudzsától Szlavóniáig terjedtek, átlépve a Dunát is, behatolva Szerbia területére. Ez már annak a megállapodott későbbi helyzetnek a sematizált képe, amelyet nem egy ho-

mályosan ismert vándorlás, pusztító hadjárat és békés kölcsönhatás előzött meg (ismételten számtalan kincs- és raktárleletet hagyva maga után). Ebben az időszakban indul meg például az ún. égei vándorlás, amely a görögök első inváziójával, a dórok délre költözésével azonosítható. Ez a vándorlás a Kárpát-medencén keresztül zajlott le, vagy éppen magából a Kárpát-medencéből indult el, de bárhogy lett légyen is, Vajdaság területét mindkét esetben szorosan érintette. Ezeket a mozgásokat ma még nagyon nehéz beépíteni az eddig kialakított történelmi vázba, hogy tisztábban láthassunk; még sok ásatást kell lebonyolítani, rengeteg adatot kell megszerezni.

A kutatók a vaskort két részre osztották, a régebbi vaskorra (Hallstatt) és a vaskor újabb szakaszára (La Tène).

A *régebbi szakasz* kutatása Vajdaságban érdekesen alakult. Úgy adódott, hogy az Észak- és Nyugat-Bácskára, valamint a Szerémség nyugati részeire kiterjedő kultúrának majdnem kizárólag a sírmezőin folytak szórványos kutatások (Váldalj csoport), ezzel szemben a Szerémségre, Dél-Bácskára és a Bánátra terjedő (basarabi kultúra) Bosut-csoport elsősorban telepátások alapján ismeretes.

A Bosut-csoport települései lehetnek sík, víz melletti területeken (Bátka Perlez mellett), természetesen védett helyeken, a folyók magas partjain (Kalakača Čortanovci mellett, Feudvár Mošorin mellett), vagy a korábban kialakított telkek tetején (Gomolava Hrtkovcinál és Gradina Vašica mellett, Szerémségben). A Gradinán feltárt házak nem voltak nagyok, átlag 4×5 métert tettek ki, és sorokat alkottak. A falak sárral voltak tapasztva, homlokzatuk gyakran volt füzérral díszítve. Bár a kerámiai anyagban nagyon sokszor fordulnak elő nagyméretű gabonátároló edények, a házak mellett igen gyakoriak voltak a földbe ásott és kiégetett silógödrök is. Ez az adat

földművelő társadalomra vall, és a leletek szerint a leggyakrabban termesztett növények a búza, az árpa és a köles. Az állattenyésztés is fontos helyet foglalt el az ételmezésben, sőt a vadászat is: szarvasmarha, sertés, ló, kecske, juh, illetve szarvas, vaddisznó, őstulok, nyúl, őz stb.

A kerámiai anyagban a már említett tárolóedények mellett a leggyakoribbak a nagy számban előforduló, befelé hajló peremű, kannelúrákkal díszített tálak, a nagy hasas amforák és a csészék különböző válfajai. A díszek lehetnek kanelurák vagy bekarcolt vonalak. A fémek közül a nyugati és részben boszniai hatást tükröző kettős spirális és vonó alakú bronzfibulákat (ruhakapcsokat) és a ritkán előforduló vasbaltákat említhetjük.

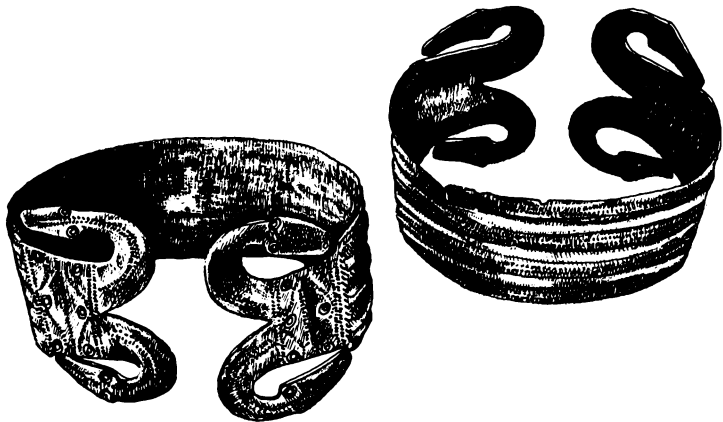
Temetkezési szokásuk a hamvasztás volt, a hamvakat tartalmazó urnákat kisebb edények kíséretében sekély gödörbe temették. A Gomolaván kiásott két tömegsírt azonban nem lehet a mindennapi jelenségek közé sorolni. Analógiák híján ma még nem tudunk pontos magyarázatot adni keletkezésük körülményeire. Vitán felül áll, hogy valamilyen kultusszal vannak kapcsolatban. Hiszen az egyikben a sír közepén egy szarvas csontváza feküdt, amely körül nők és férfiak egymásra dobált csontvázai voltak nagy, áldozati hamvvedrekkkel vegyesen. Megfigyelték, hogy a sírban levők erőszakos halállal haltak meg, hiszen 70–80 személy természetes halállal egyszerre még nagyobb közösségekben sem hal meg, nemhogy egy vaskori faluban.

Van kutató, aki ezeket a tömegsírokat egy hódító nép, a kimmerek betörésével hozza kapcsolatba, amely a Fekete-tenger északi partjairól indult el nyugati irányban, ismertetőjelül jellegzetes bronz zablapálcákat hagyva maga után. Nincs kizárva, hogy a kimmerek hozták a Kárpát-medencébe a szarvas kultuszát is, amely a sztyeppi népeknél mint későpa-

leolitikus örökség egészen a honfoglaló magyarokig fennmaradt (a csodaszarvas legendája).

A Bácskában sok helyen előfordulnak az urnasíros temető hordozóinak régészeti emlékei, a Hajdújárás melletti Pörösön település nyomait is megfigyelték, feltárások azonban egy lelőhely kivételével sehol sem voltak. A Doroszló melletti urnatemetőre gondolunk, ahol még ma is folynak a kutatások. Ott az egyes sírokban szabály szerint egy nagy hamveder volt, két vagy három kisebb kíséretében. A nagy urnákban voltak a halott elhamvasztott maradványai és egy, két vagy több csésze. Egyes sírokban a mellékelt edények száma elérte a tizenkettőt is. A hamvedret egy nagyobb tállal fedték le. A fémmellékleteket, valószínűleg az öltözékekkel együtt, a holttest elhamvasztása után az elhunyt poraival együtt tették az urnába, a fémeken ugyanis nem lehet a tűz nyomait felfedezni.

Az urnák és a mellékelt edények között olyan típusok is előfordulnak, amelyeknek a megjelenése csak avval magyarázható, hogy az i. e. 550 körül lejátszódó, megint csak keleti irányból érkező, szkíta invázió után a Bácskának ebbe a részébe is eljutottak az új elemek, bár a leletek alapján nem lehet azt állítani, hogy ezen a helyen éppen szkíták voltak eltemetve, csupán jelenlétük hatása érződik. Ennél a kérdésnél sokkal izgalmasabbnak látszik az ásatóknak az a megfigyelése, hogy esetenként olyan megpörkölt csontokat találtak, amelyeket az urnába tétel előtt letisztítottak – lemostak. Ez az adat magában véve csak kuriózum lenne, ha a pár évvel ezelőtt Görögországban felfedezett egyik királysírban (II. Fülöp sírjában) nem konstatálták volna ugyanezt a jelenséget, és ha Homérosz az Iliászban nem mondaná, hogy a hamvasztás után Akhilleusz csontjait borral mosták le. Kis adat, de

Kígyófejben végződő két ezüst karperec a csurogi leletből. Korai vaskor

nagyon érdekes bizonyítéka a korai görögök és Közép-Európa kapcsolatainak.

A kimmer vándorláshoz hasonlóan a szkíták beáramlása sem lehetett nagyméretű, mert a vajdasági régészeti anyagban csak közvetett hatásuk mutatható ki, kivéve azokat a leleteket, amelyeket még a múlt században, sajnos, minden felügyelet nélkül szedtek össze egy Versec melletti homokbányában. Ezek a leletek biztosan szkíta termékek voltak.

A szkíta betörést követő kétszáz év viszonylagos nyugalomban telt el. Ezt az ebből a periódusból származó, Gomolaván és a Gradinán megfigyelt vastagabb kultúrréteg bizonyítja.

1927-ben Csúrogon egy kincsleletet találtak: ezüst- és bronzékszereket. Ezek közül négy fibula, hat karperec és négy gyűrű volt ezüstből, négy fibula pedig bronzból. A tárgyak stílusából látszik, hogy valamelyik görög ötvösműhelyből kerültek ki az i. e. VI. sz. táján. A keleti és nyugati hatásokkal párhuzamosan Vajdaságban tehát a korai vaskor idején déli kapcsolatokkal is számolni kell. Ez ennek a leletnek az egyik

tanulása. A másik tanulság az, hogy a kincseket, az egyik bronzfibula készítése ideje alapján ítélve, az i. e. III–IV. sz. fordulója táján rejtették a föld alá, valószínűleg abban a zűrzavaros időszakban, amikor a kelták – az ókor történetének ez a sokat emlegetett népe – ezeken a vidékeken megjelentek.

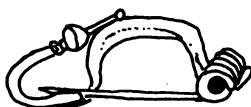
A kelták a Rajna vidékéről indultak el. Hódításuk az addigi inváziók közül a legszélesebb körű és legszervezettebb volt, ők változtatták meg az egész Duna-mellék kulturális és népi képét, megteremtve azokat az állapotokat, amelyeket a rómaiak fognak találni időszámításunk kezdete táján. Térhódításukkal egy időben felénk is elkezdődött az igazi vaskorszak, és bár a szkíták hozták magukkal az első korongon készült edényeket, a keltákkal indult meg a korongolással készített edények korszaka is.

A vajdasági *késő vaskor* története nagyjából egybeesik az itteni kelták történetével, akik i. e. 300 körül érték el a Szerémség területét. Jó egy évszázaddal később, legnagyobb részben talán kelta hatásra, Erdély területén is alakulni kezdett az a törzsszövetség, amely sikeresen kovácsolta össze az ott élő trák-géta törzseket, megteremtve a dák királyság alapjait. Ennek a két népi, pontosabban politikai alakulatnak a befolyása alatt állt Vajdaság egész területe a vaskor utolsó szakaszában, egészen addig, amíg a Duna és Száva vonalán meg nem jelentek a római légiók.

Az első kelta előretörés olyan erős volt, hogy csapataik Makedónián és Tesszálián át i. e. 279-ben elérték Delphoit, azonban vereséget szenvedtek, és onnan egy részük visszafordult északra. Ezután alakult meg a scordiscusok törzsszövetsége, amely magába foglalta az itt talált leigázott illír-trák lakosságot is (amantinok). Ezzel magyarázható a korabeli temetőekben együtt előforduló (igazi kelta) korhasztásos temetkezés és a (korábbi) hamvasztásos temetkezés szokása is.

A szövetség a Tisza és a Száva torkolatvidékére, tehát a mai Szerémség, Dél-Bánát, Dél-Bácska és Észak-Szerbia területére terjedt ki. Ennek a már államszerű formációnak erős központjai voltak Singidunumban (a mai Belgrád helyén), a Gomolaván, a Tisza torkolatával szemben Slankamen közelében és Zsidóváron, a dél-bánáti Jasenovo mellett. Ezek a központok nemcsak politikai, hanem gazdasági szerepüknél fogva is jelentékenyek voltak. Gomolaván például egy nagy edénygyártó telep működött, ahonnan távolabb fekvő vidékekre is szállították az ott készített elsőrendű agyagárut.

A kelták szervezőereje és mestereik utolérhetetlen ügyessége biztosította jó időre a politikai és gazdasági egyensúlyt az uralmuk alatt tartott területeken. Főleg a vas megmunkálása terén értek el csodálatos eredményeket, azon belül pedig különösen a fegyvergyártásnak voltak nagy mesterei. Megoldották a vas utómegmunkálásának problémáját, és nagymértékben el tudták távolítani a vasat ronító szén, már szinte acélos tulajdonságokkal bíró karpengéket tudtak előállítani. Leghatékonyabb és legirigyeltebb fegyverük a kard volt, amely a hosszú, babérlevél alakú lándzsával és a harci ménnel kombinálva az akkori idők legtökéletesebb harci felszerelését szolgáltatta.

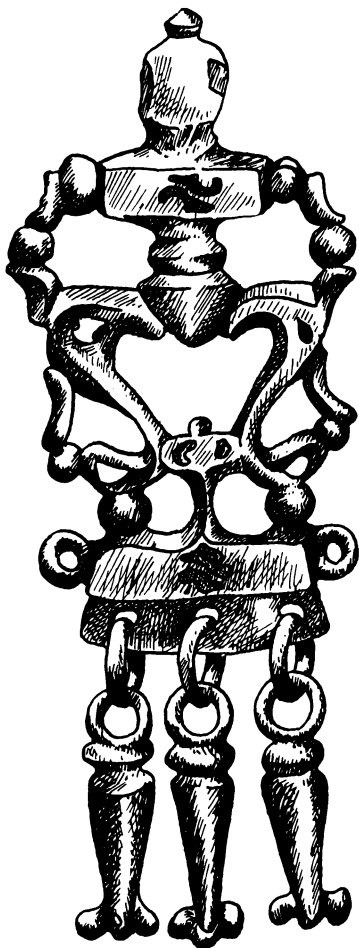
Kelta fibulák különféle lelőhelyekről

A kelták és általában az egész akkori Európa legjellegzetesebb közhasználati tárgyai és egyben ékszerei a fibulák voltak. Azok az elmés szerkezetek, amelyek a bronzkori tűkből alakultak ki, és amelyeknek késői utódait – a biztosítótűket – még ma is megtaláljuk minden háztartásban. Nagyon fontosak ezek a kis jószágok a régész számára, mert azon a másfél ezer éven keresztül, amikor intenzíven használták őket (a késő bronzkortól a népvándorlás koráig), az állandóan változó divat finoman reagáló műszerei voltak. A kutatók a fibulák alapján sok sírnak és leletnek a korát minden nehézség nélkül meghatározhatják. A kormeghatározó tárgyak másik fontos csoportja a fémpénzek, amelyeket a mi területeinkre a délről visszatérő kelta csapatok hoztak először Makedóniából, valamint azok a római kereskedők, akik a Dráva–Száva–Duna melletti illír, trák és kelta törzsekkel folytattak kereskedelmet. A kelták fogékonyságára jellemző, hogy rögtön felismerték a pénzforgalom előnyeit, és ezért ezeket az érméket fémmegmunkáló mestereik gyakran eredeti módon utánozták. Makedóniai és római pénzutánpótlásokat Krčedinben, Gomolaván, Zentán, Versec és Zombor környékén letek nem egy esetben.

Említést tettünk már arról, hogy a gölöncsérkorong használatát Közép-Európában a kelták vezették be. Ezzel az újítással egy csapásra megszűnt az agyagedények korábbi formagazdagsága, változatos és komplikáltra hajló egyéni díszítőtechnikája. Az edénygyártás iparrá vált, bár ennek az iparnak a teljesítményei is bámulatra méltóak. Bevezették az agyag izapolással történő tisztítását és a mai értelemben vett égetőkemencék használatát is, ami által az edények minősége egyetlen ugrással elérte azt a szintet, amelyet még a mai gölöncsérek sem tudnak túlszárnyalni.

Tekintve, hogy a Makedóniát és Görögországot uralmuk alá

hajtó rómaiaknak nemegyszer kellett fegyverrel szembe szállniuk a harcias scordiscusokkal, több latin forrásban találkozunk nevükkel és viselt dolgaik leírásával. Ezért találhatjuk furcsának, hogy régészeti kutatásuk nagybára csak véletlen leletekre és két nagy település (Gomolava és Zsidóvár) ásatására korlátozódik. Nem csoda hát, ha sok a tisztázatlan probléma, a vitatott részlet, amelyek közül csak egyet említünk. Nem tudjuk például, hogy az időszámításunk előtti I. században expanzióban levő dákokkal hogyan alakult viszonyuk. A Duna–Tisza közén át a Duna vonaláig sokfelé megjelenő, tipikusan dáknak mondható goromba, kónikus kis csészék és hengeres fazekak azt jelzik, hogy a dákok messzire előnyomultak, és megszállva tartották az Alföldet, míg a földrajzilag jelentős helyen levő Zsidóváron és Gomolaván szerzett adatok egyfajta békés

*Bronzból öntött kelta csüngődísz.
Bácsföldvár*

együttélés mellett tanúskodnak. Ez a viszony a politikai és gazdasági egymásrautaltságból is eredhetett, valamint abból a tényből, hogy az itteni kelta kor előtti lakosság nyelvi és történelmi kontinuitása nem szakadt meg, tehát a korábban kiépített viszonyok sem haltak teljesen el. Egyáltalán nem lehetetlen azonban, hogy a dákok a régészeti bizonyítékok hiánya ellenére is kiterjesztették hatalmukat a scordiscusokra (ami történhetett diplomáciai úton is), mert egyes források arról szólnak, hogy Rómában Julius Caesar idejében egy Makedónia elleni dák támadástól tartottak, amelyre semmiképpen sem kerülhetett volna sor, ha a dákok nem tartják kezükben Dél-Bánátot és Singidunumot, a Morava völgyének, a Balkán-félsziget folyosójának bejáratát.

Akár szövetségesei, akár alattvalói voltak a dákoknak a scordiscusok, némely adatok arról tudósítanak, hogy az i. e. 20-as évek táján biztosan önállóak voltak, mert i. e. 16-ban a dentheletákkal közösen támadták meg Makedóniát. Az ezt követő évben pedig már M. Licinus Crassus indult el ellenük, és sikeresen „békéltette meg” őket. Lehet, hogy ezzel az akcióval hozható kapcsolatba az a megfigyelés, hogy Gomolaván (sajnos, akkori neve nem maradt fenn) a kelta települést nagy tűz emésztette el.

A régészeti megfigyelést történelmi terminológiára váltva, a települést a rómaiak elfoglalták és elpusztították.